

СТРАЖИЛОВО

Власник и уредник

ЈОВАН ГРЧИЋ

У Новом Саду, 18 априла 1893.

ПЕСНИШТВО

КНЕЗ БОРИЧ

ЖАЛОСНА ИГРА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО Е. СИГЛИГЕТИЈА

С мађарског прево Благоје Бранчић

Трећа појава

ЈУДИТА, РУЖА, ПРЕДСЛАВА

ЈУДИТА (надајући Предслави у паручја)
Ох мајко!

ПРЕДСЛАВА (грли је)

Кћери! — Где је синак мој?

ЈУДИТА

И он ће одмах доћи.

ПРЕДСЛАВА

Оклева?

ЈУДИТА

Није што не би мајке желео:
Домаћинска га љубав задржа.
Имаде госте, пољске војводе,
На заједнички амо дошли лов.
Спрам брега ћемо дићи шаторе
И ради тебе у тој пустоши
Провести једну целу недељу.
Тако ћеш сина дуже гледати.
Ја с моје стране такве забаве
Не марим тако много, него ћу,
Док они лове, с тобом седети.

(Показује на Ружу; на лицу јој веселост но кроз ову пробија, јер не уме да је скрије — љубомора).

А с њима биће пријатељица,
Амазонкиња права правцига!
Заузда та најбешњег парина
Па трчи на њем к'о олујина.
У лову уме ласту згодити
А копље даје човек не хитно!
Забунила се ваљда природа,
Кад мушком срцу даде женску груд.

РУЖА (себи)

Ја знам да женски, женски осећам!

ПРЕДСЛАВА

Њен благи поглед то не издаје.
Чија је?

ЈУДИТА

Нема нигде никога.

Једина ћерка принца некога,
Ког отац прогна, подозревајућ?
Мој муж га жали, што је несретан,
За то му пази дете његово,
Јер судба им је налик на нашу,

ПРЕДСЛАВА (себи)

Шта вели она?

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.NS

ЈУДИТА

Ал су судбине
И опет друкче: њих је прогнао краљ
Од страха, не пак од љубоморе,
Од страха, што се сина бојао,
Да живу њему престо не отме.

РУЖА

Мој отац није буну дизао,
Ал га је народ као витеза
Са храбрости му врло волео —
Та грчки цар би увек задрхтао,
Кад он иђаше с војском на Грке.
Сада без посла седи код куће,
Јер отац жели мира под старост.
Но жив је Бог а ту смо ево ми,
Византија ће пасти пред нама,
Пред мојим храбрим оцем.

ЈУДИТА (Предслави)

Ето је,
Таква је: Голуб, али с канцама.

ПРЕДСЛАВА (грлећи Ружу)

Добро ми дошла! Иманш матер још?

РУЖА

Не. Умрла је мене родивши.

ПРЕДСЛАВА (себи)

Да сретне мајке! (гласно)
Чудна девојка!

ЈУДИТА

Другачија је са свим него ми
И духом и по обичајима,
За нас је скроз и скроз непојмљива.

РУЖА

У другој земљи други је и дух,
Та друга је и вера, други бог:
Па друкчи закон, друкчи обичај.
Но за то у нас влада бољи ред:
Већа је верност, мање преваре,
Нег у вас, тобож образованих,
Ал претворних хришћана.

ЈУДИТА

Како то?
А рекла си, да код вас бракове
Кад муж, кад жена често кваре.

РУЖА

Па?
Зар нема права срце на срце

Већ треба да се воли немилу?
Кад нису двоје једно за друго,
Шта смета савез да се раставе?
Место да једно друго варају,
Исповеде се, да се не маре,
Па без зла срца свако себи хајд!
А код вас нема искренности те
И тако једно пати због другог.

ПРЕДСЛАВА

И не зна, да ме вређа свака реч!

ЈУДИТА

(коју је свака реч вређала, угушивши љутину,
окрене јој се)

По том у вас и нема верности.

РУЖА

Ти мислиш, да се често раставља?
Ал није. Знамо ми за оданост.

(одушевљено)

И ја знам, кад бих кога љубила,
До гроба бих му верна остала,
И крв бих знала за њ пролевати.

ЈУДИТА (Предслави)

Ето шта збори, шта ли осећа,
Та, која с нама овде гостује.

РУЖА

О знаћу за то ја захвалити!
Без увреде је ...

ЈУДИТА (хладно прекидајући)

Ман'мо сада то!
Већ чуј ти, мајко, неки важан глас,
Мож' бити лаж, ал тако говоре.

ПРЕДСЛАВА

Јел' добар по нас?

ЈУДИТА

Добар, да како!

Посланик мога оца дознаје
— Бар казују господа мађарска —
Да грозна влада краља слепога
И зулум, који чини краљица,
Догрдише, те свак уверава,
Кад би им с војском отишо мој муж,
Да би уз њега листом пристали —
Поклонивши се правом краљу свом,
А то је нико други већ твој син.

ПРЕДСЛАВА

Уклони, Боже, од нас такво зло!

ЈУДИТА

Шта, зло? Ти дршћеш? Не радујеш се?
Твом сину красна нада синула,
А ти к'о мртва бледа стојиш сва...

ПРЕДСЛАВА

Ох да, јер из те наде провидим,
Да син мој навек беше несретан,
Ох, навек до сад, само — тајаше,
Да жели бити нешто велико;
А сад, сад тражи, док злу своју коб
Не пробуди из привиднога сна.

ЈУДИТА

То јест, док своје право, престо свој
Од отмицара не извојује.

ПРЕДСЛАВА

Можда га ти на све то гонил, је л'?
Можда се ти за славом отимаш?

ЈУДИТА

За сјајем никад нисам гинула,
Али ме тишти, мучи, гледам ли,
Где је од права јача — отмица.
Где добри твој и племенити син,
Који је мудар, смео, јуначан,
Ког благослови Бог и природа,
Који би могло усрећити свет,
За парче земље стоји привезан:
За Галицију, тај малечки крај,
Што, према трону краља мађарског
К'о мален само разбој изгледа.

ПРЕДСЛАВА

Ох куку мени! — Кад си пошла за њ,
Тада је њему престо предстоје,
И ти, којој је отац силан кнез,
У тој му нади даде руку зар,
Да још и већа с њиме постанеш?
Још већа нег' уз оца? Сујето!..
Да, сујета је то, што тебе тре —
Ох будућности, шта ћеш донети!?

ЈУДИТА

Не, мајко! Ти ме врећаш сумњом том.

Четврта појава.

БОРИЧ (нагло улазећи), Пређашње

БОРИЧ

Ох мајко!

ПРЕДСЛАВА

Сине!

(грле се)

БОРИЧ

Сад сам ево твој!

ПРЕДСЛАВА

(држећи га за руке и гледајући му у очи)
Па јеси л' срећан, задовољан, је л'?

БОРИЧ

А што то питаш, мајко мила, што?

ПРЕДСЛАВА

Не таји. Јеси л' срећан? Реци ми?

БОРИЧ

А што да нисам? (загрљивши Јудиту)
Ево љубе ми,

Која ми чини рај на земљи већ;
Па нам је богом благословен брак.
Да видиш само малог сина мог:
Већ иде, на ме добро познаје,
Па зна да грли и да пољуби
И зна, када га шиљем матери,
Зна, да јој моју љубав преноси,
И пољубе, што на њ ја притиснем,
А и натраг донети од мајке,
Што ми их она по њем натраг да.

ПРЕДСЛАВА

(дајући руку Јудити)

Опрости ону моју увреду,
Мој син је, видим, с тобом пресретан.

БОРИЧ (Јудити)

Шта, увреда? А каква?

ЈУДИТА

Никаква.

Мати ти мисли: ми смо несретни,
У браку нашем није склад и мир:
Ти отимаш од Беле престо свој
А ја ти као то пребацујем.

БОРИЧ

О мајко! Ја сам свико трпети,
Ал опет нисам несретан ја, не;
Несретнији су, који гледају
Где слепа обест јаше државу.
Има л' за земљу веће несреће,
Нег слепац-краљ и женска управа!
Они су, дакле, не ја, несретни.
Без хвалисања тако говорим.
Та Галиција пре мог доласка
Изгледаше к'о опљачкани крај,
А сад је онде свега обилно,
И свет је миран, нема тужења.

Ја давно владам, ал тог не чух још —
А гле њих овде: тек завладаше
Па знају већ и бичем шибаџи.
Поданство тужи, пишти, проклиње,
Да вриска чак и до нас допире.

ПРЕДСЛАВА

Пусти их, синко, њихној судбини,
Крокодилске су море сузе то,
На зло те само могу занети.

БОРИЧ

Тако је, мајко. Нека кукају,
Заслужили су, мене ради не,
Јер ја сам сретан и без престола,
Без бриге, која иде с престолом;
Но ради тебе, мајко, патнице!
Рад тебе, коју срамом осуше...
Ни оца свога не смем кривити,
Што поверова гнусним гујама,
Та њега бол и туга казнише,

Пре времена га савест умори;
То знам од мога брата Стевана.
— Но када тражим, мајко, престо тај,
Због тебе желим, да те уздигнем,
Па опадачи, који живе још,
Нек ти се сви до земље клањају.

ПРЕДСЛАВА

Ох не, не дај му такво оружје,
Ти освето! Јер — ја сам мртва већ,
Ја душманима свима опростих,
И молим те, не тражи освете.
Волиш ли мене, њих заборави,
Ту расцепкану земљу остави,
У њој је за те пропаст, осећам!

БОРИЧ

Умири се. Заборавићу их.
Ал' ко то иде? Кнез? Да, отац мој,
Одржа реч и ево дође нам.

(Наставиће се)

МРКИ ВУК

Историски роман Адама Креховљецкога

Превео с пољског Рајко

(Наставак)

I

Први смерови

Минуло је много година од смрти Винча од Шамогула, а успомена на ружну његову издају живљаше удиљ у народу. Затираше јој трагове мудра влада сина и наследника Владислава Локтка, краља Казимира, али смутња у ђудима трајаше још дуго и немирни духови дизаху буне трагом Винчевим, не хотећи признати великих мисли и дела краља-законодавца. Стина се звека оружја, а млади краљ владаше не страхом и силом, не уз јеку бојних труба и бубњева, — него започе тихи и спорн посао, који духовима даваше светлости, отварање срца и оплемењиваше савести.

После крвавих бојева беше тај мир изнуреном народу као животодавна роса после жаркога дана. Одахнуло се слободније, — али за час дигосе се иза сна бунтовнички духови, којима додијаваше тишина, које засењаваше светлост, којима закон изгледаше несносан јарам. И гуњаху људи старога кова, навикнути на ратне

труде, називајући миран рад леношћу и тромошћу. Тужаху се, да им рђа убојно оружје, кад им се не да прилика ратовању. Њима се најпосле придружише они, који мишљаху, да нови закони, написани за целу земљу, иду на штету старих обичајних прописа, да украђују самосталност појединих покрајина. Оно, што је до сада спајала једино личност краља Локтка, спајаше сада у једну целину писан закон — од сада није више само краљ један, него једнака правда, једна влада, исти дух...

Започе се тада борба међу старим обичајем и новим, међу дотадањом тамом и том светлошћу, која, управљана мудрој руком краљевом, продираше силовито са Запада и Југа.

С трудом и не без жртава иде краљ напред, у наточ тим злокобним жаморима, који се дижу против њега у земљи, у наточ грозним опасностима с поља. Понајпре пређаше крешташка сила, која још не беше са свим саломљена. У рукама Реда крешташког беше земља Добрињска и део Кујава. С друге стране: краљ чешки, који се

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

у век размеће називом пољскога краља, коме се клања Шлеска и Мазовска, који је у савезу с Крешашима.

Ваљаде, дакле, најпре ту опасност отклонити, — не оружјем, јер војна све да буде и успешна, петрошила би на дуго изнурени народ, него уговорима о миру, макар и с губитком. Краљ даје Чесима Шлеску и кнежевину Пљоцку, да се одрекну присвајања пољске круне; за Кујаве и земљу Добрињску уступа крешашком реду Приморје. Губитак је тежак и прети новим кваром будућности, — али за сада је купљен њиме мир, осигуране су границе, — отворено је поље просветном раду.

А први корак на том пољу је припојење галичке Русије, ослобођење њено од татарскога јарма и литавских најезда, а уједно срећно проширење граница: освојена је читава горња обала Вислина, — тим ће се путем отуда стакати, без сметње, богатство у земљу.

Заштеђена снага народа стаде се за чудо развијати. Процвета трговина, занат и науке. А Казимир, стојећи на челу томе покрету, сваку распуштеност ограничаваше законом. Статут проглашен у Вишњици беше онај дух, који требаше да удахне јединство у делове, раздвојене дојако обичајима, који требаше да буде спона разузданих до тада стихија.

Стихије се те још буде, ал' енергична, поуздана у се, смела рука краљева, савија тврде вратове. Годинама дорашћује већ ново колено, младо, пуно живота, које осећа као краљ и које га добро разуме. Витешки дух Локтјеков не гасне у њему, него се оплемењује; дух тај ваља да остане увек први темељ у народу; али на њему израшћују већ друге личности, нове, пуне чврстоће и воље, а у једно пуне светлости и науке. Борба међу старим и новим обичајем мора се свршити тријумфом светлости и правде. Али борба је та тешка...

Из далека, из туђих крајева, иду вихари и буре; одонуда продире злокобна струја неверовања, одонуда се шире зли угледи окрутности и злочина... скупа са спасоносном светлошћу долазе различита искушења, којима се нестални још духови не ће опрети. А глас највишега достојанства и власти, глас, који је до тада једини одлучивао и кренио све, глас столице Петрове слаби и занемљује. Рим — до тада савест светска — стоји пуст, а из Авињона, куда је пренесена столица Петрова, папински се глас не

разилази тако моћно и гине често без одјека... Поквареност обичаја шири се као зараза; разносе ју по свету различите секте, као: Флагеланти, Фратричели, Пасторели, а дух побожна запта опада и међу самим духовништвом.

Великопољска се још не подиже из развалина, после крешашких пустошења; још беше онде голема невоља, а зле се страсти не стишаше, кад је подухнула та нова струја, као отрован задах. Опустошена земља имађаше тим мање отпорне снаге. Из Шлеске и Угарске стадоше гомилама грнути Флагеланти, готови на сваку разузданост, да шире поквареност, да слабе веру и уздање у речи свештеника, који узалуд проклињаху безбожнике. Из Поморја и Бранденбурга придолазе непрестано витезови разбојници; од околице крушвичке, од Гопља разлећу се по земљи, тражећи у њој склоништа за уграбљени плен. А ни међу шљахтом и великанима нема јединства, нема пре свега признања краљевском раду — на против, на њега се диже гласан жамор или тајно сплеткарење. А те све вихаре скупља око себе један човек, који се наједаред истакао над том разузданом руљом, силап имањем, родом и положајем, још силнији дрскошћу својом и вољом: син Прибислава Навивона од Борка — Маћко Борковиц.

У обзиру на заслуге његова родитеља, даровао му беше краљ град Кожмин и петнаест државина. Беше то, истина, за онда шумовита пустиња, мочари и баруштине над рекама Орљом и Барином, а само местимице станови људски, јаме ископане у земљи или јадне колебице. Неки слегаху раменима, чудећи се томе даровању.

Но пану Маћку Борковицу беше тај дар драг.

— Пустиња је то — рече — али голема... У тим шумама, баруштинама и тресету бићу ја краљ!

— Само што нема поданика и двораника... — приметише подругљиво.

А на то се пан Маћко подбочи и засмеја се дуго и гласно.

— Не ће бити оскудице ни у поданицима, ни двораницима, ни друговима. Шљеснем у руке, па ће се стрчати од Кротошина, Каљина и Познања... стрчаће се из читаве Пољске, а макар из Шлеске, Чешке и Поморја!

Тако је и било. На пустој просторији заројио се у неколико година читав мравињак. Искренуло сијасет села, а у средини се дизаше град Кож-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

мин и велик замак, већим делом зидан, о коме се приповедаху чудеса. Раднике доведе пан Маћко из туђих крајева, који су неколико година радили и подигли грдан двор, опасан са свију страна бедемима, шанчевима и врло вештачким палисадама. Замак тај, како причаху, сложен беше од два дела. У један је водио главни улаз; у другоме, који се сучељаваше с непролазним шумама, а зидом беше одељен од осталог замка, нагомилано беше, по причању, небројено благо: златне шишке, најскупоценији сагови, крзно и сукно и свакојако оружје, — све то разбојнички плен.

Јер не беше никава тајна, да је пан Маћко коловођа оних опришника или разбојничких витезова, који беху страх и трепет читавој великопољској земљи. То није тајио ни сам Борковиц, на против, још се је разметао својом моћју.

— Викнем — говораше — на ће се слетети к мени стотине и тисуће... Да хоћу, могао бих заузети читаву земљу!...

И не беше то празно хвалисање. Виђало се, како се често стиче у замак читава војска тих витезова. Частило се онда дан и ноћ, а тако бучно, да су се зидови тресли и одјек се разлегао по шумама.

Некада опет изгуби се пан Маћко, на дуго, из земље. Говораху, да жари и пали с оном четом по немачким крајевима. И опет се враћаше, показиваше се међу шляхтом и наметаше јој се за вођу, као најмоћнији. А кад му се који успротиви, укроти га једном речју или грозним погледом.

И најсмелији умукне, јер познаваше жестину Маћкову и знаћаше, да код њега ништа не вреди живот човека, који му противу стане.

Још док беше дерап, хтеде једном да појаше дивљега коња. Коњ се опираше, а Маћко га тако јако луни буздованом у главу, да су му одмах очи искочиле и срушио се мртав.

— Коњ беше леп и јак — говораше после пан Маћко — па га нисам жалио; а човек је гадно и немоћно марвинче... убијем га шаком, кад ми се успротиви!...

А кад му је ко споменуо за оца његова Прибислава, како беше побожан витез, како је основао цркву св. Катарине у Познању, — пан Маћко се гласно исмеваше.

— Бићу и ја — вели, — побожан, кад доживим очине године...

Ипак, док беше у животу седи витез Прибислав од Борка, умераваше још пан Маћко по

нешто своју дрекоет, ако се и не покораваше његовој вољи. Али кад отац склопи очи, осећаше се неограниченим господарем. Од тада се сваким даном множаше његова разбојничка дружина, а састављена беше од људи, који беху готови на сваку самовољу и не знаћаху ни за каку стегу. Држаше их на узди пан Маћко јаком руком и захтеваше од њих слепу верност, а за то им допушташе свако безакоње. Опремаше се с њима све чешће у немачке крајеве где је чете њихове још умножавао, а кад се читава та војска већ доста плена нагума за границом, навале на великопољске градове, грабе, што се да уграбити, убијају, пустоше, а најпосле се враћају на починак у кожњешки замак.

Знаћаху добро ту дружину Маћкову немачки трговци, знаћаше ју и Гдањско, Познањ и Каљин. Та три града склопише и савез против тих хајдука, али пан Борковиц само се смејаше томе савезу, а над трговцима тих градова још се већма искаљиваше него пре.

Долажаху често тужбе краљу, ал' Борковиц, како беше лукав, умејаше вешто да се против њих заштити. У опустошеној Великопољској беше он најпосле најмоћнији: други готово не имаћаху ни гласа. Плеће Наленча беше, до душе, одлично и врло велико, ал' су и они осироманили њу опћем поразу, а при том их је тиштала стара немилост и нова срамота Винчеве издаје.

Најмоћнији међу њима беше сада Миколај од Шамотула, синовац Винчев; пореклом и леним имањем беше на гласу и Венијамин Наленч од Чарикова; мудар и писму вешт беше још и Јанко од Чарикова, који се одао на науке и коме је проричано, да ће доћи до велика значаја и части.

Али то све беше ништа према моћи Маћковој, звали се ти Наленчи од Шамотула или Чарикова, јер Чарнков, одузет им због старих злочина, још увек беше у руци краљевској, а шамотулеки замак, од смрти Винчеве, држаше пан Маћко и не хоћаше га предати; јемачно му зар беху згодни они подземни ходници, који се пружаху од замка до реке Варте. Чињаше то можда и из велике мржње на Наленче, јер је одлучио да уништи стари им значај.

— Не ће ту бити — викаше — другога господара, ни шляхтића, осим мене! Замак сам шамотулски освојио, држаћу га и не дам га никоме!

У тој мржњи на Наленче подржаваше га

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.BE

још поуздани му друг, родом Наленч, по имену Сењивој, који се је завадио са својом родбином, па јој навестио борбу на живот и на смрт. Човек тај беше много старији од пана Маћка, за чудо мрачан, ћутљив, а запечен у тој мржњи.

Други Наленчи, имајући и сами јаких непријатеља, а мало снаге, ако и сачињаваху велику гомилу у Великопољској, не могаху успешно радити против њега. Па ни за смрт Винчеву, због које су јавно грдили пана Маћка, не сме доше дизати тужбе, знајући, како је још жива успомена на издају господара од Шамотула. Шта више то, што му је пан Маћко дошао главе и неправично држао шамотулски замак, не беше никоме противно, осим тој паци Наленча, а многи му још беху за то и захвални.

— Осветио се за све нас... — говораху. — И због те заслуге праштаху му и доцнија безакоња и самовољу.

Беше то, најпосле, тако доба, особито у великопољској земљи, да су највећа безакоња могла проћи без казне; не беше никога, ко ће да казни, да суди, да бдије над правдом. Вукао је свако себи, што је могао, а јачи беше и у праву.

За то морадоше и Наленчи да ћуте; а неки, моћнији, као пан Венијамин од Чарикова, или пан Николај од Шамотула, одлучише да чекају, док им крила не порасту, па да успешно устану на пана Маћка.

На пет година после грозне погибије Винчеве, а одмах након побожне смрти Прибислава од Борка, разнесе се глас по Познању, да је ћерка Винчева спасена и да је жива.

Причяху, како ју Бартош, прозвани Сила, избави из шамотулскога замка и, донесав ју Прибиславу од Борка, под чијом је заставом војевао у последњем рату с Крсташима, испроси у тога праведнога господара милосрђа и склонивита за невино детенце.

Је ли истина било, што се говораше, не могахше нико знати. Једини пан Маћко знађаше добро за то и није заборавио никада онога часа, кад га је отац, пред смрт, позвао к себи.

Не поштоваше он, до душе, у делима очине воље, али углед родитељски, једино њега на свету, признаваше. Нехотице обараше главу пред родитељем и ни гласка не дизаше против њега.

Кад се стари Прибислав истресаше над њиме, често врло љуто, Маћко стајаше пред њим и ћуташе. После није пазео на очине заповеди, бунио се против њих делима, ал' опет никада

рецију. Појави родитељевој не могахше одолети; и готов беше борити се са сваким за родитеља, не могахше отрпети ни једне речи против њега, макар да му својом самовољом и разузданошћу сам задаваше најтеже ударце.

Тако и онда, кад га дозва Прибислав пред смрт, стајаше пред њим Маћко оборене главе, покоран као никада.

Лежаше Локјетков витез на медвеђој кожи, простртој по земљи, у маленој мрачној собици, у којој једини намештај беху дрвене клупе и прост сто. Заповедио је да га обуку у стару опрему његову и метну мач поред њега, и тако чекаше смрт мирно и са снагом душевном, која није попустила ни у томе часу.

Кад виде, где улази Маћко, заповеди да га дигну, да му наслоне леђа на зид и сви да изиђу на поље.

Дуго посматраше сина, а после ће рећи овако:

— Вас двојицу синова даде ми Бог на утеху, а ви ју окренуште у горчину. Старији ти брат, Јан, баштиник на Чачу, место да прионе око свога имања, заволео је Немце, па борави међу њима и за то је изгубљен. А ти идеш на пљачку с разбојничком дружином, вољи пак очевој увек си се разуздано опирао. У тебе има витешкога јунаштва, ал' си га окренуо на рђав пут... За то ти велим: умери се, док је каде, јер ћеш пропасти, као што пропада дуб, ако и јесте јак, кад га громом ошине божја десница...

Маћко ћуташе гледајући у земљу, а Прибислав се уздржа за час и одисаше тешко, а после настави, хватајући дах, који му бегаше из груди:

— Убио си Винча... рука твоја беше оруђе праведне освете — ал' је то ипак убиство! Злочин ће тај судити Бог, а ти га искупи што брже добрим делом, да ти може бити опроштен... Ћерка Винчева је жива!...

А на то пан Маћко силовито скочи:

— Где је? — крикну.

Прибислав се тешком муком диже десницу.

— Стишај се! — рече. — Она је жива, али ти се не ћеш ње ни претом дотаћи, јер ће ју дух мој чувати од пропасти. Не задржах руке твоје, кад си ишао на шамотулски замак, да задаш смрт ономе, који ме је осрамотио. За то сам и ја крив тој смрти... али ћерци Винчевој не дам учинити кривде, а ти да се ниси усудио, да је се дотакнеш, ако хоћеш, да те не снали гром мога проклетства! Кад затворим очи, стараћеш

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

се за Винчево сироче. . . . Нека се отхрањује да ни не зна за своју крв, јер срамота је жалосно наследство . . . нека се просто отхрањује. Тако је за њу боље. Бартош Сила, који ју је избавио, отишао је са света, и тако за тајну не зна нико, осим дадиље детиње, Агате, којој сам заповедио да ћути. . . . Остави ју овде, или ју чувај у Кожмињу, али да јој влас с главе не спадне. То ти кажем ја, који већ одлазим са земаљскога света и идем на страшни суд. . . . Онамо ћу и тебе призвати, ако не учиниш тако, како ти кажем на самртном часу! . . .

И премину храбри витез Прибислав, а Маћко се не смеде опрети последњој му вољи. Дете се испрва отхрањиваше у двору Прибислављеву у Познању, ал' ако и не беше сведока разговору очином с Маћком, почело се и сувише брзо улавити у траг истини. Да ли је дадиља Агата рекла пред странама како непромишљену реч, ил' је можда обратило пажњу оно, на левој слепоочници детињој, крваво знамење, које приказиваше грб Наленча, тачно беше докучити. Нико не умејаше показати, од куда потицаху та нагађања, као што то често бива међу људима, али сви шапутаху све гласније:

— То је Винчева ћерка, баштаница Шамотула!

Дођоше најзад ти гласови и до пана Миколаја Наленча.

Обрадова се он врло томе и одмах се крену, с паном Венијамином, из Чарикова у Познањ; беше то за њих једина прилика да се освете; јер ту се више није тицало издајника Винча, него невина детенцета.

— Идем краљу — викаше пан Миколај — па ћу да тражим правде у име Винчеве ћерке. . .

Но, дошавши у Познањ, узалуд тражаху. Прибислављев замак стајаше запуштен и пуст. Дадиљи и детету не беше ни трага. Куда се дело, нико не знађаше. А пан Маћко, кад му јавише за ту потрагу, бешњаше од зала!

— Лаж! — викаше. — Винч је оставио иза себе само гагриваву успомену, а никака потомства!

Трага не беше; еле говорило се о томе још дуго, а најпосле се заборавило. Наленчи се нигде не помогаше; у опће се нагађало, да је пан Маћко заповедио да се отпреми дете са света или га чува у кожмињском замку.

А то је значило толико, као да ју је осудио на смрт.

(Поставиће се)

КЊИЖЕВНОСТ

ХИПОЛИТ ТЕН И МОДЕРНА КРИТИКА У ФРАНЦУСКОЈ

У педесет и шестој години свога живота, а од сухе болести, умро је 4-ог марта, у Паризу, Хиполит Тен. У њему је културни свијет изгубио једнога од највиђенијих умних трудбеника, а савремена Француска најодличнијег свог књижевника, послије Литреја и Ренана. Тен бијаше заиста онај критичар, философ, историчар и умјетник, који је својим плодним и разноврсним радом најбоље и најсавјесније заступао и, тако рећи, рефлектовао покрет модерних идеја и међународну културу данашњег вијека.

Његов је живот био: сушто умно напрезање; мета његова рада: естетски, научни и морални узгој људства. Главни му идејал бјеше: да служи науци, да јој служи

поштено и достојанствено. С тога се слабо обзирао на хвале, којима га његови вршњаци обасинаху, а још мање на нападаје својих противника, који га нијесу штедјели. Ступајући на књижевно поље, бијаше млади Тен одмах ударио на отпор метафизичара, који у његовијем теоријама назираху неку умишљену опасност за јавни морал, за слободно опредјељење и за људску одговорност, те на њ подизаху страшну вику. Чувени философ Кузен настојаше свијем средствима, да му на пут стане, противећи му се по свенаучиштима, по академијама, и гдје год његов утицај могаше да допре. Али он стога не сустајаше, не скреташе с пута, него у својој научничкој бистрини ступаше напријед, не обзирући се ни на десно, ни на лијево; и тако постаде, као

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

што се згодно изразује један његов биограф, наставником свога времена. Он је, у правом смислу ријечи, био гласник јеванђеља модерне критике; његова теорија о *утицају средшта* постала је у књижевном проучавању права догма; његове су књиге поуздан кажинут свакоме, који се озбиљно књигом бави, и прави *vade mecum* за критичара и умјетника, за пјесника и философа. Његова је смрт немило одјекнула гдје год се наука цијени, и многобројни његови ученици, рапштркани тамо амо по свијету, посветише врлом мајстору заносну посмртну ријеч, оплакујући у њему залазак првог реда звијезде са књижевног и науковног неба.

Нек ми читаоци „Стражилова“ допусте, да им овом приликом и ја проговорим о човјеку, који је у великом свијету толи славно име оставио, а о којему је, код нас Срба, посве слабо досле писано и говорено. Разумије се, да ово не ће бити никаква студија о Тенову животу и књижевном раду (за то би се друга крила и други простор хтио), ама једноставни приказ његовијех начела, како их врли мајстор примјењивао на естетску, на књижевну и на историјску критику.

I

Напредовањем знаности и ширењем експерименталног поступка у науци збио се је у многој грани људске дјелатности, па и на пољу критике, у ово пошљедњих педесет година, радикалан преврат. Да овдје и не излажемо историју њена постепеног преображења, од почетка овога вијека па до данас — историја, која би заиста поучна била и садржала језгру општег развоја јевропске свијести — доста ће бити да упоредимо критику Волтерову са критиком Хиполита Тена, па да нам се одмах предочи голем јаз, који нас дијели од академске критике прошлога вијека. Стара емпиричка система, којом се служажу Волтер, Ла Харп, па и сами Лесинг, одликовала се тијем, што су ти критичари судили увијек по субјективном утиску, те поклањали сву своју пажњу једино дјелу, које би проучавали и тумачили. Оно бијаше на њиховијем очима увијек нешто за

себе, и као ствар независна од свога сачинитеља. Њима је довољно било да то дјело подвргну, као што згодно вели један француски критичар, „камену кушње својих апстрактних теорија“. Прогласили би га добријем, кад би одговарало условима извјесних правила, а лошијем, кад би се од њих одмицало. Тако бијаху себи законили неку врсту литерарног кодекса, мимо којег не бијаше књижевнику спаса. Што се саме Француске тиче, у којој је више мање — ма да то невјероватно изгледа — увијек систематски дух владао, наиме тежња нека за класификацијом људи и људских појмова, ту су ствари најгоре текле.¹ Француска академија, која је у погледу укуса, што по реку, и ведрила и облачила иђаше увијек за тијем, да књижевност доведе у склад са осталијем уредбама аутократске монархије, које бијаше и сама одојче. Академија — као год Луји XIV у својој држави — бијаше у књижевној републици све и сва. Из њезина су крила врцале мисли и естетска правила, а свијет им се слијено покорвао; цио саобраћај мисли сводио се на неколико академских формула, о које се писци, без свога чуда, нијесу смјели да огријеше. Реторичари, уједно и метафизичи, одликовали би се ипак тадашњи критичари кашто са своје дубоке проницавости, са богатства својих дедукција, са језгровитости својијех разлагања. Није могуће не признати у некијем страницама њиховијех дјела силу и оригиналност дијалектике и по гдје који блијесак правог генија. Али та критика бијаше скроз и скроз субјективна; та тумачења, ма колико сигуран изгледао њихов *критеријум*, бијаху у суштини идеологијска. Не достајаше им појам о начелу живота, појам о међусобном „одношају“ људскијех догађаја, појам о органској вези историјских појава, — што управ сачињава знапствени темељ модерне критике у опште, а књижевне напоше.

Сент Бев је био први, који је књи-

¹ Француски је ум, вели Енглез проф. Дауди, „pre-eminently systematic“ (претежно систематичан), и да појмове збије у систему, јал’ у методу, или просто да получи становит ред у мислима, он често ствари посматра на апстрактан начин, или их чак и мимолази, кад се не даду у систему збити. — Prof. E. Dowden: Literary criticism in France. Fortnightly Review, Decemb. 1. 1889.

жевној критици нов правац дао. Он јој положи прије свега чврст темељ, наиме темељ историјски и природословни. Затим увиђе нужду, да се дјело стане тумачити човјеком; увиђе, да је свака књига стварно, у неку руку осјетљиво биће, задахнуто духом и животом човјека, који ју је саздао. Док стара, тако звана философска критика, посматраше књижевне производе као да су с неба пали, и о њима изрицаше суд без обзира на њихове творце, Сент-Бев утврди најпрви тијесан одношај између свијести, замишљаја и израза тога замишљаја. Он доказа, како није могуће књижевно дјело потпунице схватити, ако се прије не осврнеш на његов извор, ако не зарониш у историју његова постанка, ако себи не створиш бистар појам о личности сачинитеља и о његову душевном стању, кад је своју мисао на хартију преносио. И нови критичар не разлучи више дјело од његова сачинитеља, него му проучи поријекло, живот, наклоности, и узе сматрати написану страницу не више као изолиран појав, него као производат разнијех елемената, у којима треба тражити разлоге њезина постанка. У здравље свјетлости, што би на тај начин у изобиљу на књижевна дјела одбијао, истицао би им критичар на видјело читаву повјесницу, нагонио је да ускрене, да се пред њим креће, и упуштао би се тако у ситна истраживања, при којима страсти, предрасуде и правила *a priori* не имањаху никаква утицаја. Његови претходници тек што бијаху својом иглицом пропарали чапру, Сент-Бев зајури свој анатомски нож у саму утробу живих и својом системом ускренулих аутора. Стаде пратити карактере кроза све згоде и прилике, које могаху на њих утицати, или их битно мијењати, те приближежи све прилике и неприлике, које бијаху умној активности појединих писаца помогле, или одмогле.

„Сент-Бев, као критичар — вели један италијански писац — задужио је сву јевропску литературу тиме, што је дотјерао до савршенства књижевни *»portrait«*; он је у њему први стао проучавати човјечју душу са назорима знанственим и са савршеним поимањем умјетничкијех танчина.“¹

¹ Guido Mazzoni: Tra libri e carte. Roma, Pasquellucci, 1887.

Златне ријечи, до душе, које би се могле примијенити не само на индивидуални *»портрет«*, већ и на сав укупни књижевни рад Сент-Бева, који је први од књижевне критике створио важан одјељак биологије.

„Il est le père de la critique contemporaine. Nous sommes tous ses élèves. Sa méthode a renouvelé dans les livres et jusque dans les journaux, toute la critique littéraire et philosophique. C' est d' elle qu' il faut partir pour commencer l' evolution ulterieure.“ Овако о њему пише Тен,² који је кашње његове теорије о средишту, нашљеђу темперамента и о поријеклу усавршио, а како неки тврде, чак и претјерао.

Видјели смо на више, како је у Француској, успркос напредног духа, који је оном народу урођен, владао увијек доктринаризам у мислима. Позната је ствар, како је и сама Револуција, пошто је стару друштвену зграду срушила и предрасуде оборила, на крају опет ударила у ауторитаризам, те га догнала до крајности. На против, код Сент-Бева налазимо одлучну противност свакој системи (у њемачком смислу ове ријечи) и сваком доктринарству. Он бијаше пријатељ идеја, али се бојаше тираније унапријед усвојених појмова. Врло је карактеристична околност, коју спомиње у својој расправи проф. Дауди, наиме, како писац чувенијех *Causeries du lundi* бијаше дао урезати на своме печату енглеску ријеч *Truth* (истина); и заиста главна је црта његових радова нека неодољива тежња ка истини. Али то апостолима „системе“ не бијаше довољно; они га обиједише е су његови радови без плана; рекоше да вјешто разлаже, али да нема теорије. „Они, који су ми највећма наклоњени — рећи ће једном велики критичар — били су тако добри, те су признали, да сам прилично добар судија, али судија без кодекса.“ И признајући да је његова система: „одеудност сваке системе“, он им у кратко изложи своју критичарску методу, која се у главном ослања на здравом разуму, те индуктивнијем начином изводи из појединијех чињеница опште законе, полазећи увијек са извјеснога на неизвјесно, и чувајућ се сваке претјераности. Али

² Taine, Histoire de la Littérature Anglaise, Introduction.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

његови земљаци назвали оваку критику негативном; критиком без кодекса; ка' оно ти гдје се са судачког стола не читају параграфи, бива, рецепти за приправљање ремек-дјела.

Међутим задатак књижевне критике, као што је замишљао и у дјело изводио Сент-Бев, не бијаше више да изриче похвалу или осуду, да потврђује или да пориче. Посао књижевног критичара постајаше одселе у главном дјело сраивења и психолошке анализе. Сраивујући, у ствари, плодове модерне свијести са онијема нашијех предака, што нам надоше у нашљество; процјењујући поједина умјетничка дјела, не у себи, већ обзиром на цјелокупан развитак дотичног умјетничког облика (роман, драма, пјесма и т. д.), улажаше критичар обично истини у траг, и он бијаше у стању да непристрано определијели мјесто, што се којем дјелу пристоји.

Дакако, ни Сент-Бев не остаде увијек вјеран начелу, које бијаше истакао. Често се и он исти на по пута зауставио. Имао је он и своја устезања, своје слабости — као све што је људско. Тако му је приговорено, да је неке писце за живота хвалио, а по смрти худио, као н. п. Шатобријана (у својој књизи *Chateaubriand et son groupe littéraire*), и обратно. Али је то била до некле пошљедица његове критичарске независности. И у природи нам се ствари друкчије приказују, како их са којег становишта посматрамо. Кад једној згради само једно лице гледаш, она ти се другачија чини, него кад јој погледом цео фронт заокруиш. Његова девиза бијаше ипаче: „Nous sommes mobiles et nos jugeons des êtres mobiles“. Код њега је важило само једно начело, изван којег је све хипотезом и маштанијом сматрао: ко хоће да што дозна, нек добро очи раствори. „Savoir, c'est voir.“

И заиста, у њега је око, као мало у кога, оштро било. Али као да му ипак не достајаше онај широки, окружни поглед, што га Французи називљу „regard d'ensemble“. Виђао је, кажу, бистрије нò ико прије и послје њега, али је виђао само преда се. За њим пођоше други, који проширише стазу, куда он прошао бјеше. Те-

нов натурализам и Буржетов психологизам нијесу, у ствари, него систематска елаборација методе упорављене у чувенијем *Laundis*, а којој Сент Бев не бијаше још, по француском обичају, одсјекао правила. Тен поступа истијем начином, употребава исти халат; само што је он, као год и Бурже, његов ученик, у томе одређењу, а како се некијема чини, и много смјелији.

II

Тен је од критике створио позитивну знаност, ил' бар покушао да је створи. Позната је његова теорија о средиштима и повјесничким приликама, примјењена књижевном и умјетничком развоју народâ. У њега је иначе и философски поглед много шири и замашнији. Он не признаје, на примјер, у антропологији битне разлике између физиологије и психологије; те ће вам проучавати у склопу мозга и у разним физичним функцијама човјекске тенденције и наклоности; проучаваће вам, до потребе, сав људски организам, а да проникне у дуну човјекову. По нарави просуђује личност, а по личности дјело. Тен је, уз то, и бољи стилиста од Сент-Бева, а то долази можда отуда, што се чувени критичар посве мало новинареком литературом бавио, те је своја дјела на тенани израђивао. Његова је проза, особито у путописима, урнек стилистичке пластичности и симетрије; течна као музика, а бистра као алам. Његов „*Essai sur Tite Live*“ и његови „*Philosophes français du XIX siècle*“ бијаху, као првјенчад, права мајсторска дјела. А то се може слободно казати и за његове „*Essais de critique et d'histoire*“. Али његово главно дјело, његово ремек-дјело, то је зацијело чувена „*Histoire de la Littérature Anglaise*“, издана о трагу двадесет и више година, скоро у исто доба кад и Ренанова „*Vie de Jésus*“. У свом задњем, на жалост недовршеном великом дјелу: „*Origines de la France contemporaines*“ нашла је најшире примјене његова критичарска метода. Ту се експерименталним начином побијају идеолошка нагађања многог пређашњег историка, па и самог Тијера и Мишлеја. Републиканци га обиједише, е

је у тој књизи оцрнио велику Револуцију, а Бонапартовци се пожалише, да је у њој хтио да умањи славу првога Наполеона. Али се он, срећом, не обзираше на гласове људске и страначке сујете, но се држаше чврсто свог научничког инстинкта, своје здраве и рационалне методе, која га једино упућиваше к истини. „Између људи, који приказују ствари на један начин, и природе, која их приказује на други, треба вјеровати природи“. Ово је Тенов принцип. Кад и не бисмо дијелили одушевљење Ренаново, који га називаше „*l'homme du vrai, l'amour de la vérité même*“; кад и не бисмо пристајали до краја уз његове теорије, морали бисмо се ипак поклонити величини његова особног и неодвисног талента, с којим се уздиже попут орла изнад свијех слабића старе и нове спиритуалистичке философије.

Као критичар развио се Тен непосредно од Сент-Бева. Са том разликом само, што је овај пошљедњи сваку ствар за себе у бесконачности сматрао, дочим је за првога све у васелени неразрјешиво међу собом склопано. Ово би могло коме изгледати као противурјечно ономе, што смо нависше о Сент-Беvu казали, али није тако. И заиста, Сент-Бев, који се у томе слаже са Гетом — сматра свако књижевно дјело као наравни производ индивидуалности, али га он сматра у себи. Тен, на против, попут Хердера и Дидроа, не раздваја никад дјело и његова сачинитеља од вјечнога ланца времена и идеја. Другијем ријечима, људски је ум за њега подложен плими и осјенци владалице струје времена, и свако је књижевно дјело, ка' оно ти израз људске мисли, нужни рефлекс те струје.

Као што читалац види, овдје се опет налазимо пред савршеном системом; али системом, која би у пракси лако могла да нас одведе странпутице. Сасвијем је умјесно, нама се чини, великом критичару опажено било, да тако звана „струја времена“ или „средиште“ није увијек довољно, а да нам неке личности протумачи, које сасвим за себе стоје и од својијех се вршњака корјенито разилазе. Како на примјер, да се у псеудо-класичној и дворској атмосфери XVII вијека протумачи

владалицом струјом оригинална личност Лафонтенова, па у неколико и Молдјерова?

Нема сумње, до неког је степена Тенова теорија апсолутно истинита; као што сваки човјек, тако и књижевник (умјетник) подлијеже до неке мјере утицају свога времена, рецимо *момента*, у ком је живио; а ма што радио, мислио или стварао, он увијек носи собом, више мање, биљег *илемена* (*la case*) из кога је поникао, као што и *средишта* (*le milieu*) у ком се развијао. Али се сила индивидуалности не да зато ипак порећи: она се отимље свакој а priori скованој теорији. Има људи, које бисмо утаман кушали да обичнијем аршином измјеримо. Њихова се личност јасно пред нама истиче, разабрали бисмо је међу стотинама другијех; а врло би тешко било изрећи у чему се ти људи са својијем савременицима подударују. Ово је можда најслабија страна Тенове системе.

У осталом, не треба претјеривати и од критичара захтијевати, да чудеса ствара. Попут хемичара, који проучава разне елементе живота, па опет не може да нам објасни како тај живот постаје; тако ни критичар не може да прозре у битност самог генија, који се увијек људској анализи отимао. С тога ми се чудновато чини захтијевање једног њемачког писца,* који се чуди што му Тен не може да протумачи теоријом о средишту: зашто оно историјско доба, које је Гета створило, није саме Гете стварало? Наивно питање, бог и душа! Као да је збиља француски критичар својом теоријом изумио неки аутоматски апарат за фабрицирање генијалних људи, од прилике онако као што се у прускијем касарнама фабрицирају војници!

Било како било, и макар како о његовој теорији мислили, за двије ствари треба свакако да смо врлом критичару захвални: прво, што нам је први показао тијесно сродство између књижевности једног доба и осталих умних појава односног времена, друго, што је доста томе допринио, да сами себе обуздамо у пренаглум изрицању повољнијех, јал' неповољ-

* Хуга Витмана, у подлиску бечке „*Neue Freie Presse*“ 12-тог марта о. г.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

нијех пресуда, на основу тјесногруде естетике укуса, који моментано влада. Сви смо — каже проф. Дауди — од њега научили колика поука лежи у ситнијем детаљима о друштвеном животу, о форми владавине, о законодавству, о сујевјерју, па и о самој пошњи извјесног доба, кад се ти детаљи упореде са фактима савремене им књижевности.

У том погледу пружа нам најпоучнији примјер дивна његова студија о Балзаку. Прије него ће ту студију написати, прибрао је писац што је год више могао докумената, књига и чланака, те су о чувеном приповједачу написани; затим је стао распитивати старије људе, који у младости бијашу с њим опћили и свакога у опште, који му могаше што о њему казати. Али му то не бијаше доста: он пропутова још и оним мјестима, за која знађаше да је Балзак у њима боравио, обађе му родно мјесто, куће, у којима становаше, шеталишта, куда бијаше прошао. Ништа се на тај начин критичаревој истрази не поткраде; ни пишчева ћуд, ни његове наклоности, ни његова пријатељства; а кад се критичару учини, да му је довољно кроз душу проникао, он тек онда сједе за сто, па се лати списатељског посла.

Треба само прочитати Тенову студију. Из ње ће свако увидјети, како мајстор на дјелу поступа. У човјеку налази потпуно објашњење односног дјела; Балзак, кога вјеровници прогоне, ради дању и ноћу, да им се из чампрага истргне; загрнут у својој пустињачкој долами, пише по дваест сахата на дан, а које вријеме ноћу не преспава, то проведе у замишљању најчудноватијих пројеката. Глава му је прави вулкан, и на тај начин свијетом кубури, док мало по мало не напише своје огромно коло романа „*La Comédie humaine*“.

Ето, такав нам се Балзак у Теновијем страницама приказује.

Попета на овој висини, свјесна саме себе и своје задаће, критика се креће на сталну земљишту: празна идеологија уступа мјесто разборитој експериментацији. Свако вјештачко дјело постаје тако зрцалом свога сачинитеља; оно без њега не постоји; оно се изван њега не може да појми.

Историја књижевности није више прост зборник раштрканих мисли без међусобне везе, без одношаја са онијема, који су их зачели и изразили. Она нам се, на против, приказује као низ карика једног те истог ланца, као голема литија, гдје од памтвијека крочи човјечанство, и у којој назиремо с времена на вријеме, оне одабране духове, што их Енглез Карлајл (Carlyle) називље преходницама.

III

Довле о критичару. Али за критичарем долази умјетник.

А умјетник је у овоме критичару-философу ненадмашив; и не ће бити преферано, рекнемо ли, да је ријетко када критика извједбанијом руком вођена. Језик је у Тена јединствен: нека беспримјерна смјеса пластичности и енергије, сјаја и колорита; а при том чудна полета у сликама, чудне тачности у упоређењима! По некад ти се чини, као да имаш посла са Шекспиром, или Микеланђелом — два умјетника горостаса, које је овај критичар обожавао заносно. Ко је вољан да се упозна са Теном, као умјетником, нек прочита његов „*Voyage aux Pyrénées*“, или, још боље, онај његов у бога дивни „*Voyage en Italie*“. Ти су путописи, привидно, написани без икаква плана, онако насумце, како је писац што виђао и осјећао; ама, боже! живописних ли пејзажа, красних ли размишљаја! Строго узевши, то и нијесу путописи; то су исповјести једног умјетника, који нам прича своје заносе спрам дивота природних и ремек-дјела вјештачких. А такове су, више мање, све његове књиге. Онака, како нам је он саздаје, Дантонова слика у историји Револуције („*Origines de la France contemporaine*“) изгледа нам горонадна. Исто тако и они горди синови италијанског Ренесанса, које нам он из мраморних гробова ускршава, крећу се пред нама и ми се с њима разговарамо као са живим створовима.

У својој књизи о „експерименталном роману“ жаљаше се Емил Зола, што овај велики сликар на перу не бијаше прегао да пише приповијетке и романи; по његову мишљењу Тен би био заузео прво

мјесто међу данашњим приповједачима. И не само то, него се чувени вођа францускијех реалиста жаљаше још и на то, што велики критичар не хођаше да учествује за живота, као негда Сент-Бев, у дар-мару свагдањег живота, те да ступи на поље новинарско, као вођа јавнога миљења у књижевности. То би се мјесто — по Золину мишљењу — њему било пристојало, ка' оно ти естетичару оне школе, коју он (Зола) апсурднијем именом назва „експерименталном“.

Не ћу да овдје расправљам, да ли је прва жеља била оправдана; али што се тиче потоње жалбе и Тенова сродства са литерарнијем ортаклуком, којему је Зола коловођа, вриједно је овдје навести, што у том погледу мисли већ толико пута наведени проф. Даудн. Нема сумње, он каже, да су Тенова критичарска дјела потекла од оног истог проту-романтичког покрета, од којег потеклоше и Димаове комедије, романи Флоберови и дјела нове историске школе на устук лирског повиједања Мишлеова и Карлајлова. Па се може наћи нека веза и међу Теновом теоријом о срединту и јеванђељем, што га проповиједа г. Зола. Али чудна контраста између та два чо-

вјека; чудне ли разлике у практичкој примјени ма и оних идеја, које су им заједничке! Док се Зола, занесен духом системе, упише, да људство монструозно идејалине у облику „човјека-живине“, дотле Тен обраћа своју пажњу, једнаком љубављу истине, људскијем појавама у опште. Ако је ријеч „реализам“ данас постала облигатна, то се она само њему савршено пристоји, који је збиља реалиста (a genuine realist) у индуктивном проучавању темперамента сваке врсте и сваке руке људи.¹

Сент-Бев биђаше, без сумње, више по прост реформатор. Он је створио сувремену критику, која прије њега, може се казати, није ни постојала. Али, као сваки новајлија, оставио је за собом широка поља истраживању својих напљедника. Неколицина од њих утаначили су његову методу и поцунили јој празнине: Тен и Едмон Шерер у Француској Ђорђе Брандес у Данској, Хилебранд и Лотајзен у Немачкој, Морли и Сентсбери у Енглеској, Треца и Бартоли у Италији. Али је Тен у томе, за цијело, најзаслужнији; у колу тијех ваљанијех прегалаца спада му у сваком погледу првенство.

¹ Сравни: Fortnightly Review, loc. cit.

Марко Цар

КЊИЖЕВНИ ПРИКАЗИ

Књижевни радови Мар. С. Поповића-Родољуба. Издање књижаре Јована Радака. Цијена 50 новч. Вел. Кијинда 1893. Штампарија Јована Радака. Стр. 168. — Ова збирка књижевних радова дели се на два главна дела: *путне црте и приповијетке*, (прозајичан део); и *пјесме* (део у стиховима). *Пјесме* се деле на три кола: А, Б, В по садржини. Напред са свим је песма, посвећена издаваоцу Јовану Радаку, спевана у *Фочи* на Херцеговини г. 1893. Путне црте и приповетке су махом из српских јужних крајева и из српског народног живота у оним крајевима, који су били највише под непосредним утецајем турскога господства. У свима овим цртама и приповеткама превлађује географска и етнографска дескрипција са мало рефлексije, а и та рефлексija је махом излив патријотизма пишчева. Дубоке појезиве и класичне психолошке образложености нема. Но ипак је све верно и с искреним српским родољубивим осећајем описано; па је за то свака ова црта ипак занимљива. Свака може послужити као податак за познавање ондашњег српског живота и народног осећања. У

приповеткама влада љубавни лиризам, проникнут родољубивом тежњом. Писац је и путне црте и своје приповетке створио под утецајем народних наших умотворина: народних песама и народних приповедака. Многе је од њих и прибележио на свом путовању, како су му их причали разни познаници и домаћини, где је с дружином одседавао. У путним цртама има доста података за географско оријентовање по Србији, а нарочито по Херцеговини. Такове црте и приповетке јесу по реду ове: „*Дабрица и град Коштури* (Коштур)“. У њој има највише географског описа, нарочито о Дабрици. Ту је прибележена и народна песма, која је врло слична са оном из Вукове збирке: „*Марко Краљевић и Мина од Коштура*“, заједно са народном причом, која неје ништа друго до парафраза поменуте народне песме. Писац пропраћа поједина народна причања о каквом историјском догађају историјском истином, како је то у науци познато, и ако не баш свугде са свим критички. Ова је путна црта постала у Стопу 1 септ. 1888 г. За тим долази „*Невјера*“. Ово је приповетка — карактеристична црта из младог брачног живота са неколико дирљивих дирекних рефлексija. Појава је у њој иначе врло обична и почеста

у реалном животу. Може послужити као згодна поука млађем свету. На трећем је месту „На Срецајну“. Посвећено митроволити херцеговачком Серафиму Перовићу. У овој приповеци има података за познавање српских крајева и обичаја. Прожета је родољубивим осећајима пишчевим. Израда је обична као у народним умотворинама више епике нарави. Онда долази „Сеја“, приповетка, лепа и нежна рефлексива из млађаног живота, верно изведена. Осваја својом нежношћу. Осећаји су доста јрки; опис толики, колики треба да је. Што би било сувишно и издешно, неје уметнуто силом. По том долази „Пут на Вукушу“, путна црта, у којој има лепих података за познавање прилика у српском животу народном под турским агама. На шестом је месту „Вуле Харић и Дуран Циганин“ — истинит догађај —, верно прибележен као цртица из времена турске деспотије над Србима у Босни и Херцеговини. За тим је „Један дан на Кукању“, — ово је пут пишчев до негдашње тврђаве Херцега Степана т. з. града „Кукања“. Слична је врло са народном причом. Има доста података за познавање народног српског живота у Херцеговини. Нежно је и занимљиво написана уз доста опширну локалну дескрипцију. Нема толико уметне појезије, колико искрена српског родољубља и нежна национална осећаја српског. На осмом месту је приповетка „Мара — Мејрима“ — истинит догађај — у шест одељака. То је врло занимљиво и нежно, лирски написана прича из српског живота под турским господством. Нарочито у њој избија то, како Србин и Српкиња љубе своју веру. По том долази „Пут на Врановину“, путна црта почуна садржаја, доста важна за познавање српских старина, о којима народ прича, и не знајући им подробно историјског значаја. На десетом је месту приповетка „Преварена девојка“, у тринаест одељака. У њој се описује догађај из девојачког живота српског. Писац је тежио да лепим и нежним ливизмом изнесе и психолошки опрта нешто из народног српског живота, чему је основ љубав — истина застарела тема, но ипак вазада најважнија за анализу најнежнијих и најфинијих осећаја. Ту нам излази нежна и природна девојачка љубав и верност са осећајем личне моралне чистоће без труни срамоте. Наилазимо на сукоб међу та два елемента. Морал побеђује свугде. Само нам приповедач неје са свим мотивовао ту победу оним приликама, које су одсудне у приповеци му. Пешто се прећутало, што би требало показати јасно. У опће се види да писац боље пише путне црте, него ли праве приповетке, у којима не треба толико описа спољна, колико унутарње мислености и психолошког цртања како карактера тако и ситуација и много више уметничке појезије. Песме се деле у три кола. Прво коло су само чисте патријотске песме лирске, где која балада с патријотским колоритом. Има доста природних песама лирског и родољубива садржаја. У свима превлађује одушевљење више, него појетична уметност. У њима има и дидактичне тенденције, и ако ова неје јасно и класично изведена. У колу Б су песме више лирског љубавна садржаја, но ипак у многим се истиче родољубље српско. Где где је то и незгодно на песму наcalaмљено, макар у последња два стиха и без органичне евезе. Једна је од њих *оди љубави* под називом „Ко је сретан?“ Ту је доста лирских рефлексива, прем да нема толико дубоке појезије. Љубавна балада с осећајним ливизмом „Алфајима Султанија“ је спевана по узору „Потоњег Абенсеража“ кнеза Николе. У В колу су махом лирске

рефлексиве песникове, подељене на: 1) *Љубилице*; 2) *Варошанке*. Ово коло има на себи лирско обележје с љубавном и родољубивом садржином. Осећаји су нежни и искрени. Ритам је већином правилан. Слик је где-где неспретан. У свима песмама у опће нема толико дубоке мислене лирске појезије, колико лирски изражена патријотизма. Сви ови радови јесу излив српског родољубља. Језик је у њима чист народни српски херцеговачки, онаки, каква имамо у народним умотворима. И спољашност књизи је лепа. По томе препоручујемо ове радове свакоме правом Србину и широј читалачкој публици и народу своме.

Б.-Пешта.

А. П.

Farkas Emőd. **Boszniában.** Elbeszélések. Irta — —. Ára 1 frt. Budapest, 1893. Nyomatott Márkus Samunál. 8-a стр. 142. — Ту нову књигу, за коју смо читаоцима „Стражилова“ јавили у претпрошлом броју, добили смо из Будимпеште и ево хоћемо да искупимо задану реч, хоћемо наине да је прикажемо. У тој књизи има једанаест краћих приповедака. Натписи су им редом ови: *Az ezredes leány, Jönnek a cigányok, Extra világban, II Krözus, A jósnő, Bucszóul, Háremben, A hösök, A bosnyák mennyasszony, A három Jugovics, Riadó.* У прве две слабо има што о Босни и о животу онде, радња им се могла исто тако збити ма где у свету, осталих девет већ су, више или мање везане биле за Босну, ону земљу, што се, по Фаркашу, свуд смеши, ма и тужно, као јунак, упрегнут у победиочева победничка кола, било за Херцеговину, која, опет по Фаркашу, плаче, као старац, који је оћелавио у својој тамници. У трећој, четвртој и петој прича неки „*vén tudós bosnyák*“, „*shuderris*“ из Придворице, о свему и свачему, о богумилима, о краљевима Босне, и то ни продотски а нескмо ли тукидидеки, него онако по логографски, те се види, да је оно, што из уста тога старца тече, што но рекао фаркаш, „*mint a csurgatott méz*“, само „*édes mese*“ и ништа друго. Последњих шест приповедака — од чести комичне, од чести тужне епизоде из босанско-херцеговачког похода и непоуздане приче из прошлости Боснине — као да се упеле да докажу, да су више производ пишчеве, и то још овлашне, студије а никако рођена му посматрања. Ми му бар, ма шта радио, не можемо веровати, да је чуо својим ушима, да Срби у Босни и Херцеговини говоре овако српски: „пан војак“ (стр. 28), „на хланчи, та будаеме бавиц? кед ње, та житре ексецирка“ (стр. 30), „чарњи ђаво“ (стр. 32), „добре“ (*jól van*, стр. 104), „млада давика моја, сеј себе долу“ (стр. 109) „нови велики цар барж мудри а статотсни словеса (*az új nagy ezár nagyon okos és derék ember*, стр. 117). Једно му свакако верујемо, чиме се хвали, а то је, да „*jó maga is csak annyit konyit a szlávhoz, mint a táblabíró az üstfoldozáshoz*“, јер по свему видимо, да је њему словачки и српски све једно. Наје нам никад до руке дошла „Босна и Херцеговина“ Јована Ажбота, из које Фаркаш цитира по нешто, те не можемо знати, али мислимо да не може бити, да и он, као Фаркаш, за гајде вели, да су „*több húrú, öblös gitárforma hangszer*“. Кад ко што не зна, онда не би требало о том да пише, а ако ипак пише, онда му је посао — несолидан. Или је то зар солидно, кад се с позорнице чује где Србин Босанац пева: „девојчина русу брала, пак је заспала“?! А таквих је галиматијаса пуна „*Szép Darinka*“, које смо се живо сетили, кад смо читали ове Фаркашеве приповетке из Босне. А што Фаркаш с подсмехом вели на страни 93 „*éhes*

szemű és pénzsovár herczegóvezok", то се мора одбити на „élez", само што је тај „élez" и сувише — „vékony pénzű".
Г.

Ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἀλλοτρίως Κ. Λαζάρεβιτς, ὑπὸ Βλαδάνου Γεώργεβιτς. Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ φιλολογικῷ συλλόγῳ Παρισίων τὴν 1 ἡν Μαρτίου 1893. Βελ. 8α стр. 32. 1893. — Владан Ђорђевић држао је у грчком књижевном друштву „Парнасу", којег је и сам почастан члан, 1 марта о. г. предавање о Л. К. Лазаревићу. То је предавање, као што видимо, и штампано. У уводу лепо изводи, да је „оно мало цвећа у истину песничке душе Лазаревићеве не само најлепша дика младе српске књижевности, него равноси у све скоро језике јевропске, да српски народ не само има народну појезију, коју су и вештији од мене упоред ставили с Омировом, него и уметничк-песничка, какви се славом узносе и у богатијим књижевностима"; изјављује даље своју жалост, што не може пред друштво да изнесе у прегледу свих осам приповедака Л. К. Лазаревића, јер је штета да изостави и најмањи део, тако му све изгледа лепо. Саопштава за тим у верну грчком преводу цело „Први пут с оцем на јутрење" (стр. 4—20), па онда „На бунару" од места „Арсен је тих човек" па до краја (стр. 21—29); вели за тим, да је и свака од осталих шест приповедака Л. К. Лазаревића мален књижевни бисер. На последку наводи, што је П. Адамов у 39 броју „Стражилова" године 1886 рекао за Лазаревића и првих шест му приповедака, кад оно угледаше свет у збирци, и све, што је где и код нас а и у страним књижевностима писано о Л. К. Лазаревићу и која је од његових приповедака преведена на чешки, француски, руски и немачки. Лепо није могао Владан Ђорђевић одати пошту сенци свог покојног пријатеља и уверени смо, да ће му с нама заједно хвалу за то дати сав српски свет, који мари за своју књигу.
Г.

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

— Из нашег је листа у засебну књигу отштампана расправа Т. С. Вилковскога: Женски карактери у старој Византији.

— Душан Л. Токић у Београду јавља, да је превео роман Пјера Лотија под насловом „Женидба Лотијева". Књига ће изнећи до двадесет штампаних табака а изаћи ће у првој половини месеца маја.

— Приватно дознајемо, да се за 1894 годину у Мостару спрема нов календар, први у Херцеговини, под насловом „Неретљанин". Издаће га Радовић а уредити Свет. Ђоровић. Чујемо да су сарадњу обећали: Змај, Матавуљ, Марко Цар, Војислав, Манојло Ђорђевић-Призренац, Ва. М. Јовановић, Илија И. Вукићевић, Мита Нешковић, Стеван Милованов, Бранислав Ђ. Нушић, А. М. Матић.

— У Бечу излази сад пољски недељник „Gazeta Wiedenska", који заступа интересе ондашњих пољских друштава.

× Као што јављају Београдске „Мале Новине", превео је Чедомил Мијатовић с енглескога роман „Крв није вода". Превод ће изићи у „Зимзелечу", додатку „Малих Новина".

— Као што јавља „Србобран", написала је Русиња Вјера Гавриловна Глумова и у 49 броју петроградских „Благовести" саопштила кратак животопис кнеза Николе, Змаја Јована Јовановића и Бранка Радичевића. Уз животопис кнеза Николе додала је у руском преводу на углед његову песму „Мору", уз Змајев животопис три „Булића Увеока" и „Гуслареву смрт" а уз Бранков песму-злослутницу „Лисје жути —". Иста је Русиња превела и Змајева „Шарана" на руски а вели да ће скоро на руском језику изаћи и превод „Балканске царице" кнеза Николе.

— Математичко-природословни разред југосл. академије држао је у прошлу суботу јавну седницу, у којој је Јосип Торбар читао своју расправу о прогнози времена.

— У Загребу је сад у уторак умро хрватски књижевник Радослав Лопашић, поживевши педесет и осам година. Међу многим историским делима Лопашићевим највеће је „Acta historiam confini militaris croaticae illustrantia", за које Т. С. „Обзор" каже, да је најглавнија збирка за историју хрватске крајине.

— У издању Атенеума у Будимпешти изашла је на мађарском језику бугарека граматика, коју су написали Адолф Штраус и Имре Дуговић. „Pester Lloyd" хвали ту граматику, да својим систематским и лако прегледним склопом са свим одговара својој сврси.

БЕЛЕШКЕ О УМЕТНОСТИ

— Веља М. Миљковић, до сада одличан члан и редитељ у дружини нашег народног позоришта, ангажован је у краљ. срп. народно позориште у Београду. Ступио је у прошлу суботу као Рислер у Додетову „Рислер сен. и Фромон јун". Агрипа у „Српској Застави" вели том приликом за њ да је играо врло добро и да у његовој пријатној појави и лепоме гласу има неоцењив глумачки капитал те да Миљковић има све погодбе, да једном постане од првих и најомиљенијих глумаца на Београдској позорници.

— Српски сликар Влахо Буковац насликао је лик грофа Јанка Драшковића, основаоца Матице Хрватске.

— Управља бечкога позоришта Theater an der Wien хоће да набави и „Тажемстви", Сметанину оперу, да је даде приказати у Бечу. Директор Јаунер био је у Прагу, кад су у чешком позоришту давали ту оперу.

— Обзор јавља, да ће Вилхар под насловом „Hrvatska lira" издати ове године четврту књигу својих „omiljenih glasbotvorina". Књига ће та „obuhvaćati kompozicije, pisane u izključivo hrvatskom duhu, što ga je Vilhar osobitim marom gojiо (као да је тај дух назиме!) i unapredio". Ако добијемо „Хрватску лиру" кад изађе, јавићемо читаоцима „Стражилова", да ли се Вилхар савесно држао тога „гојеног" духа.

САДРЖАЈ: Песништво: Кнез Борич. Мрки Вук. — Књижевност: Хиполит Тен и модерна критика у Француској. — Ковчежић: Књижевни прикази. Књижевне белешке. Белешке о уметности.

„СТРАЖИЛОВО" излази сваке недеље на читаву табаку. Цена му је 5 фор. а. вр. на целу годину, 2 ф. 50 н. за по год., 1 ф. 25 н. на четврт год. — За Србију и Црну Гору 14 динара на годину. — Рукописи се шаљу уредништву а претплата књижари Луке Јоцића у Нови Сад. — За Србију прима претплату књижара В. Валожића у Београду.